

Когнітивний стиль «гнучкість–ригідність пізнавального контролю» в структурі стильової організації інтелектуальної діяльності студентів

Zabolotna N.M. The cognitive style «informative surveying of flexibility-constriction» as a part of educational providing process in a student group / N.M. Zabolotna // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 30. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 199–209.

Н.М. Заболотна. Когнітивний стиль «гнучкість–ригідність пізнавального контролю» в структурі стильової організації інтелектуальної діяльності студентів. У статті розглядаються особливості становлення та сучасного періоду проблеми дослідження диференціально-психологічних аспектів пізнавальної сфери. Зосереджується увага, зокрема, на феноменології стильової організації психічної реальності людини; аналізуються теоретико-методологічні підходи вивчення когнітивно-стильової організації інтелектуальної діяльності. З позицій М. О. Холодної розглядається проблема формування поняття «когнітивний стиль», неоднозначність взаємозв'язків когнітивно-стильових утворень з іншими психічними утвореннями, стабільність когнітивно-стильових параметрів. Охарактеризовано стан дослідження проблеми когнітивних стилів в українській психології. Подано детальну описову психологічну характеристику когнітивного стилю «ригідність–гнучкість пізнавального контролю» та методики «Словесно-кольорової інтерференції» Дж. Струпа для його діагностики. Представлено процедурні аспекти організації дослідження та інтерпретації ефекту інтерференції в експерименті Дж. Струпа. Викладено результати емпіричного дослідження взаємозв'язку когнітивного стилю «ригідність–гнучкість пізнавального контролю» та успішності навчальної діяльності студентів. Виявлено, що полюс ригідності співвідноситься з більш низькою успішністю навчальної діяльності; із поглибленням професійної складової навчального процесу кількість «гнучких» студентів зростає (кількість «гнучких» студентів на старших курсах збільшується, порівняно з молодшими). Обґрунтовано перспективність сучасних досліджень в даному напрямку, зокрема це стосується впливу когнітивного стилю на успішність і результативність навчальної діяльності.

Ключові слова: стиль, когнітивний стиль, «ригідність-гнучкість пізнавального контролю», інтелект, інтелектуальна діяльність, ефект інтерференції, «Словесно-кольоровий тест Струпа», успішність навчальної діяльності.

Заболотная Н. М. Когнитивный стиль «гибкость-ригидность познавательного контроля» в структуре стилевой организации интеллектуальной деятельности студентов. В статье рассматриваются особенности становления и современного периода проблемы исследования дифференциально-психологических аспектов познавательной сферы. Сосредотачивается внимание, в частности, на феноменологии стилевой организации психической реальности человека; анализируются теоретико-методологические подходы изучения когнитивно-стилевой организации интеллектуальной деятельности. С позиций М. А. Холодной рассматривается проблема формирования понятия «когнитивный стиль», неоднозначность взаимосвязей когнитивно-стилевых образований с другими психическими образованиями, стабильность когнитивно-стилевых параметров. Охарактеризовано состояние исследования проблемы когнитивных стилей в украинской психологии. Представлена подробная описательная психологическая характеристика когнитивного стиля «ригидность-гибкость познавательного контроля» и методики «Словесно-цветовой интерференции» Дж. Струпа для его диагностики. Представлены процедурные аспекты организации исследования и интерпретации эффекта интерференции в эксперименте Дж. Струпа. Изложены результаты эмпирического исследования взаимосвязи когнитивного стиля «ригидность-гибкость познавательного контроля» и успешности учебной деятельности студентов. Выявлено, что полюс ригидности соотносится с более низкой успеваемостью учебной деятельности; с углублением профессиональной составляющей учебного процесса количество «гибких» студентов возрастает (количество «гибких» студентов на старших курсах увеличивается по сравнению с младшими). Обоснованно перспективность современных исследований в данном направлении, в частности это касается влияния когнитивного стиля на успешность и результативность учебной деятельности.

Ключевые слова: стиль, когнитивный стиль, «ригидность-гибкость познавательного контроля», интелект, интеллектуальная деятельность, эффект интерференции, «Словесно-цветовой тест Струпа», успешность учебной деятельности.

Постановка проблеми. У нових умовах, які переживає наше суспільство, вивчення інтелекту та психологічних механізмів інтелектуальної діяльності стає одним із пріоритетних наукових напрямів. По-перше, інтелектуальні здібності людини – це суттєвий резерв людської цивілізації, актуалізація яких може різко підвищити якість будь-яких суспільних реформ. По-друге, одним із вирішальних чинників економічного розвитку в сучас-

них умовах виявилось саме інтелектуальне виробництво, а найважливішою формою власності – власність інтелектуальна. По-третє, інтелектуальна творчість, в якості невід’ємного аспекту людської духовності та умови особистої свободи людини, протистоїть регресивним тенденціям у розвитку суспільства; і саме інтелектуальна праця в змозі забезпечити виникнення нового знання. На думку А. Де Гроот, будь-який творчий продукт – зовсім це не результат інтуїтивного осяяння чи вродженої геніальності, навпаки, це завжди наслідок специфічного саморозвитку особистості, пов’язаного з тривалим накопиченням та диференціацією корисного для даної сфери діяльності досвіду [8].

Зміни, що відбуваються в суспільстві, в свою чергу вимагають оновлення всієї системи освіти, центральною ланкою якої є особистісно-орієнтоване навчання та розвиток самостійної, творчої особистості. Час радикальних змін вимагає від навчальних закладів формування не бездумних виконавців адміністративно-командної системи, а людей соціально-активних, що креативно і вільно мислять, здатних самостійно набувати та оцінювати нову інформацію, здійснювати свідомий вибір і приймати зважені, адекватні рішення.

Отже, розвиток професійної компетентності студента стає одним із нагальних завдань будь-якого навчального закладу. Не викликає сумнівів, що випускник ВНЗ не може вважатися спеціалістом, що досяг вищого рівня майстерності у своїй професійній діяльності, однак, він повинен володіти якостями, які б дозволили йому вдосконалюватися у професійному плані. Якщо розглядати формування компетентності у вузівській освіті, то вірогідно слід говорити про знання, уміння, навички та здібності спеціаліста. Як зазначає В. М. Дружинін, інтелект (як загальна здібність) лежить в основі інших здібностей і визначає успішність будь-якої діяльності [2]. Стильова ж організація діяльності, інтелектуальної, зокрема, є феноменом інтегральної адаптації людини, зв’язку її активності в різних сферах, як реалізація не тільки її індивідуальних, особистісних цілей, а системи досягнення цілей більш загальних – людських, загальнолюдських.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення когнітивних стилів розпочалось у 1950-х роках в американській психології, яке здійснювалося з певною орієнтацією на уявлення про стиль А. Адлера, Г. Олпорта, Р. Стагнера. Дослідження когнітивних стилів відбувалося в межах більш широкого наукового напрямку «New Look». Представники «Нового погляду», відмовившись від пошуку загальних закономірностей протікан-

ня перцептивних процесів, зацікавилися їх індивідуальними відмінностями. Критикуючи ігнорування активності суб'єкта в сприйманні та переробці інформації, вони зосередили увагу на аналізі мотиваційно-особистісних чинників перцепції та виявили в індивідуальних особливостях сприймання відображення стабільних властивостей особистості.

У вивченні пізнавальних процесів на перший план вийшли диференціально-психологічні аспекти: індивідуальні відмінності переробки інформації, її одержання та відтворення, прийоми аналізу та типові форми реагування, відносно яких люди були схожими або відрізнялися. Таким чином, поняття «когнітивний стиль» почало застосовуватись по відношенню до індивідуальних відмінностей у процесі сприймання та переробки інформації [6].

Досліджуючи стиль у різних психологічних проявах (сприймання, пам'ять, мислення, поведінка, діяльність, спілкування тощо), дослідники його визначають неоднаково. Та варто зазначити, що, попри відмінності у визначенні стилів, зберігається взаємопов'язана сукупність відмінних ознак даного психічного утворення, яка відрізняє його від здібностей. Спочатку феноменологія когнітивних стилів описувалась низкою положень, які дозволяли відрізнити стилі від інших психічних реальностей. Стилів ототожнювались не з успішністю пізнавальної діяльності, а зі способами її виконання. Ці відмінності розглядались як відображення особистісної організації в цілому, як її підсистема, «проекція» цілісної особистості на пізнавальну сферу; як актуалізація пізнавальних структур, як більш висока форма інтелектуальної активності, що визначає координацію та регулювання основних, «базових» пізнавальних процесів тощо (В. В. Кочетков, І. Г. Скотнікова; М. О. Холодна; Ф. Мак-Кенна; Ч. Носал та ін.).

М. О. Холодна зазначила, що вже від самого початку під поняття «когнітивний стиль» почали підводити широкий спектр проявів індивідуальності людини: «індивідуальні особливості пізнавальних процесів, що є стійкими в різних ситуаціях при вирішенні різнопланових завдань» (О. В. Соловйов); «переважаючий спосіб аналізу та структурування свого оточення» (Г. Віткін); «комплекс когнітивних контролюючих принципів, що забезпечують можливість реалістично-адаптивних форм пізнавального відображення на основі регуляції афективних станів» (Р. Гарднер); «профіль розумових здібностей» (Н. Броверман); «стабільні риси вищого порядку, які обумовлюють спосіб взаємозв'язку

когнітивних здібностей та афективних властивостей в актах індивідуальної поведінки» (Д. Уорделл, Дж. Ройс) [8, с. 38].

У подальшому було виявлено неоднозначність зв'язків і відношень когнітивно-стильових параметрів та інших психологічних утворень. На думку В. Колги, в параметрах, визначених Меннінгерською школою, більш чітко окреслені інструментально-динамічні особливості пізнавальних процесів, що ж до таких параметрів, як полізалежність та рефлексивність, радше виявляється рівень когнітивного розвитку [4]. Саме тому когнітивний стиль варто розглядати як поліморфне утворення, яке може бути стильовим, рівневим і ситуативним. Наприклад, Холодна розглядає когнітивний стиль як специфічну форму особливостей організації інтелекту, і тому більше як рівневу характеристику індивідуальності, аніж як тільки процесуальну.

Стабільність когнітивно-стильових параметрів також є з'ясованою не остаточно. Як зазначає Аллахвердов, простежується значне переважання емпіричних досліджень у даній царині, що створює серйозне утруднення їх теоретичного обґрунтування [1].

За останні роки в українській психології зростає інтерес до проблеми когнітивних стилів та їх місця в структурі індивідуальності людини. Зокрема були здійснені дослідження когнітивно-стильових характеристик у зв'язку з навчальною діяльністю студентів; когнітивного стилю як чинника процесу розуміння тексту; когнітивного стилю як чинника розвитку пам'яті молодшого школяра; психологічних особливостей читання тексту іноземною мовою студентами з різним когнітивним стилем; когнітивних стилів як чинників професійного становлення; когнітивного стилю як чинника розвитку інтелектуального потенціалу майбутніх фахівців та ін. [3].

Метою нашого дослідження було порівняння особливостей когнітивного стилю «гнучкість-ригідність пізнавального контролю» студентів різних курсів університету та успішності їх навчальної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження когнітивних стилів ставлять на чільне місце проблему унікальності індивідуальних інтелектуальних ресурсів і дозволяють пояснити поведінку людини, виходячи з аналізу особливостей її пізнавальної сфери.

Когнітивний стиль «ригідність-гнучкість пізнавального контролю» характеризує ступінь суб'єктивних труднощів при зміні способів переробки інформації в ситуаціях когнітивного

конфлікту. Ригідний контроль є свідченням труднощів переходу від вербальних функцій до сенсорно-перцептивних, пов'язаних із низьким рівнем їх автоматизації. Гнучкий контроль розглядається як відносно легкий щодо такого переходу, що є свідченням високого рівня їх автоматизації. Когнітивний стиль «ригідність-гнучкість пізнавального контролю» визначається за методикою «Словесно-кольорова інтерференція» Дж. Струпа.

В 1935 р. Дж. Р. Струп опублікував своє дослідження, присвячене ефекту інтерференції в тому, що було названо ним завданням на серійну вербальну реакцію. Дослідження містило три експерименти. У першому з них досліджувані отримували чотири карточки. На кожній карточці слова, що описували кольори, були надруковані рядами в матриці. Цими словами були *червоний, синій, зелений, коричневий і фіолетовий* і надруковані були чорним шрифтом. На першій контрольній карточці слова були розміщені в певному порядку, на другій – в оберненому порядку по відношенню до першої карточки. На двох експериментальних карточках порядок розташування слів не відрізнявся від перших двох, однак слова були надруковані кольоровим шрифтом, відмінним від того кольору, який позначало це слово (наприклад, *червоний* могло бути надруковано синім, зеленим, коричневим або фіолетовим кольором). Досліджувані читали слова зліва направо та зверху вниз. В експерименті фіксувався час, необхідний для прочитання всього списку слів. Дж. Струп не виявив різниці під час читання контрольних та експериментальних карточок. У другому експерименті Дж. Струп використав ті ж карточки, однак просив досліджуваних слова не читати, а називати колір шрифту, яким надруковано це слово. Ці зміни стосувалися тільки контрольних карточок, на яких експериментальні слова були надруковані в кольорових квадратах. Виявилось, що досліджуваним знадобилося на 47 секунд більше часу для називання кольору на експериментальних карточках, порівняно з контрольними. На думку Дж. Струпа, збільшення часу реакції свідчить про наявність ефекту інтерференції. Сьогодні цей ефект носить ім'я Струпа (інтерференція Струпа). К. Голден, використавши методологію другого експерименту Дж. Струпа, розробив словесно-кольоровий тест Струпа [5].

Саме в основі оцінки полюсів «ригідного-гнучкого пізнавального контролю» лежить феномен інтерференції як результату конкуренції вербальної та сенсорної функцій, як показник різниці часу виконання конфліктної карти «кольорові слова» та

карти «колір» (чим менша величина інтерференції, тим вища гнучкість контролю).

У нашому дослідженні ми здійснили спробу проаналізувати успішність у навчальній діяльності в залежності від стильової організації інтелектуальної діяльності студентів другого, третього та п'ятого курсів, зокрема стилю «ригідність-гнучкість пізнавального контролю».

В обстеженні взяли участь 31 студент другого курсу, 33 студенти третього та 32 студенти п'ятого курсів спеціальності «психологія» та «математика». Вибірка досліджуваних становить 96 осіб. Дослідження проводилось у першому півріччі навчального року, оскільки в студентів п'ятого курсу у другому півріччі більш вільний графік навчання.

Для діагностики стильового параметру «Гнучкість – ригідність» в дослідженні використаний словесно-кольоровий тест інтерференції Струпа. Початкові показники: T1 – час прочитання словесної карти, T2 – час прочитання кольорової карти, T3 – час прочитання конфліктної карти (інструкція: назвати колір слова при невідповідності реального кольору, яким це слово написано, його вербальному значенню). Використані наступні показники – час інтерференції (T3–T2), інтеграції – дезінтеграції пізнавального досвіду (T2–T1). Розподіл досліджуваних на субгрупи здійснювався за медіанним критерієм.

У групі студентів 2-го курсу виділено «гнучких» студентів – 53 % та «ригідних» студентів – 47 % від загальної кількості студентів цього курсу.

У групі студентів 3-го курсу виділено «гнучких» студентів – 47 % та «ригідних» студентів – 53 % від загальної кількості студентів цього курсу.

У групі студентів 5-го курсу виділено «гнучких» студентів – 61 % та «ригідних» студентів – 39 % від загальної кількості студентів цього курсу (рис.1).

Серед студентів молодших курсів (другий та третій) значущої переваги кількості «ригідних» і «гнучких» студентів не спостерігається (47 % та 53 % на другому та 53 % і 47 % на третьому). На п'ятому курсі питома вага « гнучких» студентів помітно зростає до 61 % , «ригідних» знижується до 39 % , відповідно.

На другому етапі нами було проаналізовано успішність навчальної діяльності студентів, які склали вибірку дослідження, протягом періоду їх навчання (впродовж двох, трьох та п'яти років відповідно) та виявлено середній бал успішності для групи.

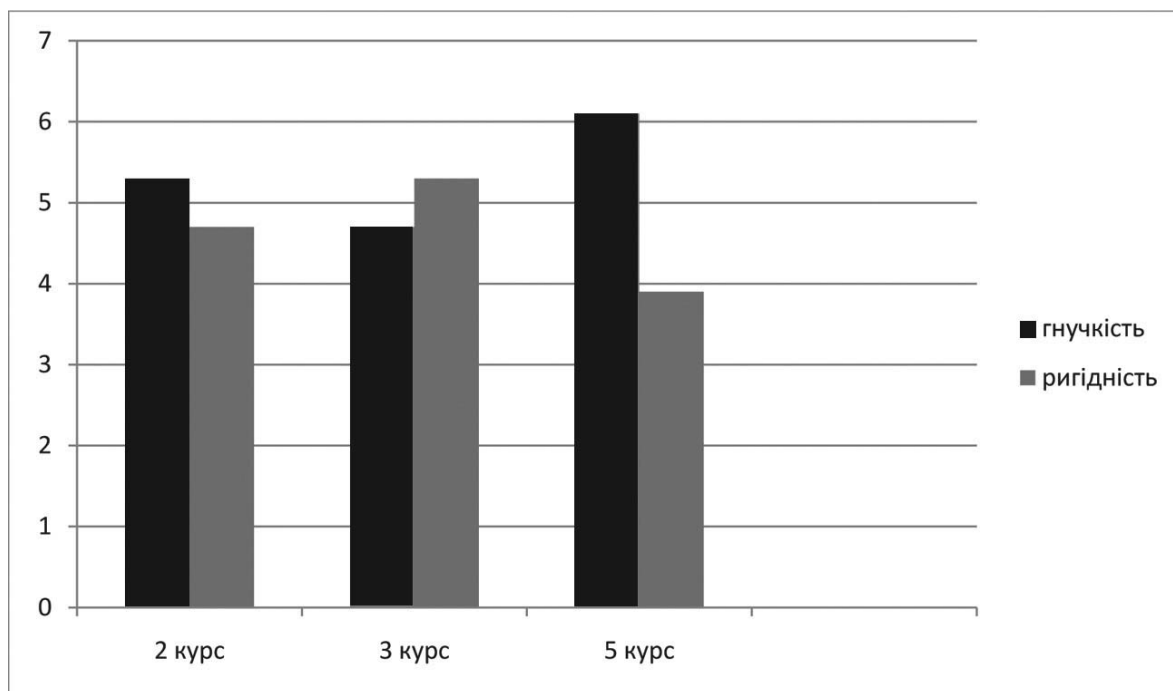

Рис. 1. Співвідношення студентів, які належать до різних стилевих підгруп когнітивного стилю «ригідність-гнучкість пізнавального контролю» 2-го, 3-го, 5-го курсів за методикою «Словесно-кольорова інтерференція Дж. Струпа»

Відповідно, середній бал успішності другого курсу склав 73 бали, для третього – 68 балів, для п'ятого – 76 балів.

Найменший показник успішності навчальної діяльності у студентів третього курсу – 68 балів, кількість «ригідних» студентів на цьому курсі найбільша – 53 %.

Найбільший показник успішності показали студенти п'ятого курсу – 76 балів, питома вага «гнучких» студентів серед них – 61 % (рис. 2).

Висновки. У нашому дослідженні було виявлено, що полюс ригідності співвідноситься з більш низькою успішністю навчальної діяльності студентів. Із поглибленням професійної складової навчального процесу кількість «гнучких» студентів зростає (у студентів 5-го курсу спостерігається зростання кількості «гнучких» студентів, порівняно з молодшими курсами (2-й та 3-й курси)).

Досліджуючи взаємозв'язки когнітивного стилю та успішності навчальної діяльності, варто відзначити значну перспективність досліджень у цьому напрямку, які дозволять краще зрозуміти механізми мислительної діяльності, розмежувати здібності та інструментальні особливості особистості: стратегії, тактики та стилі переробки інформації. Виявлено зв'язки між ког-

нітивним стилем та особливостями навчання, що в подальшому можуть бути основою для індивідуалізації цього процесу з метою підвищення його ефективності.

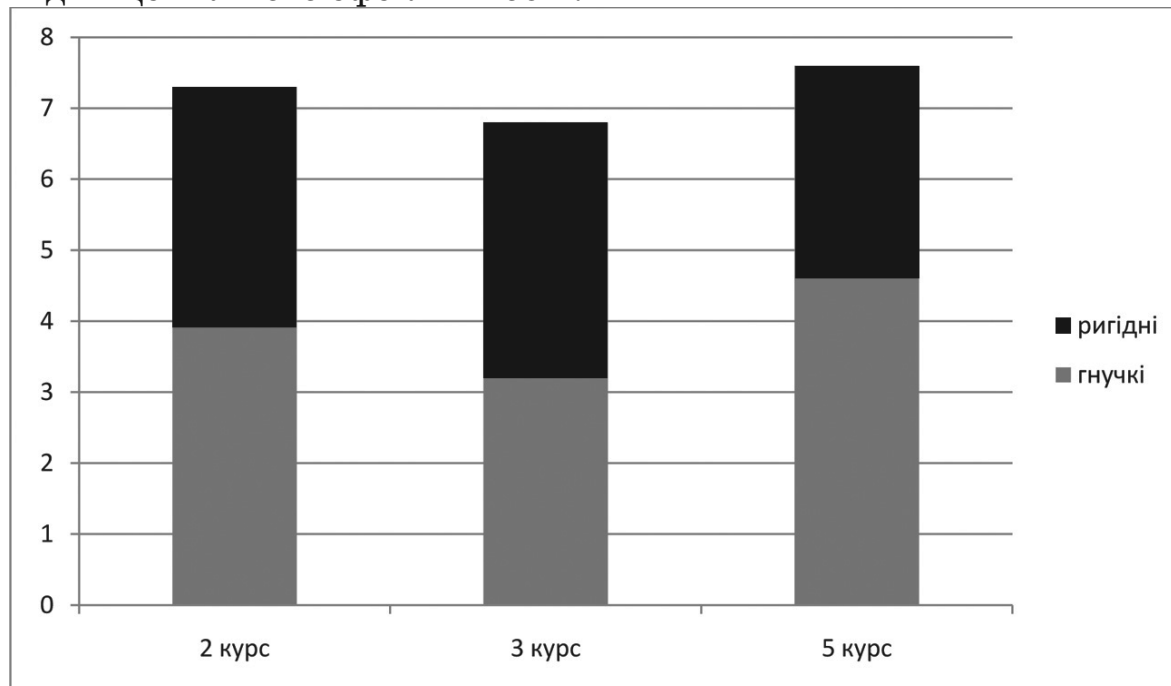

Рис. 2. Співвідношення студентів, які належать до різних стильових підгруп когнітивного стилю «ригідність-гнучкість пізнавального контролю» 2-го, 3-го, 5-го курсів за методикою «Словесно-кольорова інтерференція Дж. Струпа» та середніх показників успішності навчальної діяльності групи

Список використаних джерел

1. Аллахвердов В. М. Когнитивные стили в структурах процесса познания / В. М. Аллахвердов // Когнитивные стили. Тезисы научно – практического семинара / Под ред. В. В. Колги. – Таллинн, 1986. – С. 17–20.
2. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб. : Питер, 2000. – 368 с.
3. Максименко С. Д. Роль когнітивно-стильових особливостей особистості в процесі навчальної діяльності / С. Д. Максименко, І. Д. Пасічник // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Актуальні проблеми когнітивної психології». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – Вип. 14. – С. 3–10.
4. Колга В. А. Возможные миры когнитивных стилей / В. А. Колга // Когнитивные стили : Тезисы научно – практи-

ческого семинара / Под ред. В. В. Колги. – Таллинн, 1986. – С. 32–37.

5. Кох К. Эффект Струпа, его психометрические свойства и использование в качестве средства оценки / К. Кох // Вопросы психологии. – 2003. – №6. – С. 136–143.
6. Толочек В. А. Проблема стилей в психологии / В. А. Толочек. – М. : Изд-во РАН, 2013. – 320 с.
7. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума / М. А. Холодная. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2004. – 384 с.
8. DeGroot A. D. Thought and choice in chess. The Hague, etc. : Mouton, 1978.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Allahverdov V. M. Kognitivnye stili v strukturah processa poznaniya / V. M. Allahverdov // Kognitivnye stili. Tezisy nauchno – prakticheskogo seminaru / Pod red. V. V. Kolgi. – Tallinn, 1986. – S. 17–20.
2. Druzhinin V. N. Psihologija obshhih sposobnostej / V. N. Druzhinin. – SPb. : Piter, 2000. – 368 s.
3. Maksymenko S. D. Rol' kognityvno-styl'ovyh osoblyvostej osobystosti v procesi navchal'noi' dijal'nosti / S. D. Maksymenko, I. D. Pasichnyk // Naukovi zapysky. Serija «Psihologija i pedagogika». Tematychnyj vypusk «Aktual'ni problemy kognityvnoi' psihologii'». – Ostrog: Vydavnytstvo Nacional'nogo universytetu «Ostroz'ka akademija» , 2010. – Vyp. 14. – S. 3–10.
4. Kolga V. A. Vozmozhnye miry kognitivnyh stilej / V. A. Kolga // Kognitivnye stili : Tezisy nauchno – prakticheskogo seminaru / Pod red. V. V. Kolgi. – Tallinn, 1986. – S. 32–37.
5. Koh K. Jeffekt Strupa, ego psihometricheskie svojstva i ispol'zovanie v kachestve sredstva ocenki / K. Koh // Voprosy psihologii. – 2003. – №6. – S. 136–143.
6. Tolocek V. A. Problema stilej v psihologii / V. A. Tolocek. – M. : Izd-vo RAN, 2013. – 320 s.
7. Holodnaja M. A. Kognitivnye stili. O prirode individual'nogo uma / M. A. Holodnaja. – [2-e izd.]. – SPb. : Piter, 2004. – 384 s.
8. DeGroot A. D. Thought and choice in chess. The Hague, etc. : Mouton, 1978.

N.M. Zabolotna. The cognitive style «informative surveying of flexibility-constriction» as a part of educational providing process in a student group. The work envisages some peculiarities of the origin and current

condition of the research of the distinctive psychological facet of cognitive activity. Special attention is paid to phenomenology of style formation of a person's psychical reality. The theoretical background of methodological approaches of cognitive style providing educational process of a person is considered as well. The idea of formation of «cognitive style» is analyzed from the point of view of M.O. Holodna. Ambiguity of interrelations of cognitive-style evolution with psychical formations as well as stability of cognitive-style characteristics are the subject matter of the research either.

The condition of the studies of cognitive styles in Ukrainian psychology is presented. Psychological description of the cognitive style «informative surveying of flexibility-constriction» and J. Ridley Stroop's methods of study of «verbal and colour interferences» for the research of it are given in details. The ways J. Ridley Stroop arranged his study and interpreted the effect of interference in the test are considered.

The outcome of empiric study of concatenation of cognitive style «informative surveying of flexibility-constriction» and successful educational activity of students are presented. The research came up with the supposition the pole of constriction is relevant to slow academic progress. Introduction of more profound professional content in educational process results in the increase of the number of «flexible» students (besides, there are more «flexible» senior students than juniors).

Potential of modern research of the kind is proved, in particular it refers to the impact of cognitive style on academic success and effect of educational activity.

Key words: style, cognitive style, «informative surveying of flexibility-constriction», intelligence, mental activity, interference effect, J. Ridley Stroop's verbal-colour test, success of educational activity.

Received July 09, 2015

Revised August 19, 2015

Accepted September 23, 2015